

λαμβάνεται τὸ πράγματι πραγματικὸν ὡς τοιοῦτον, ὅπως πράττει τοῦτο ὁ φιλόσοφος, ὁ ὁποῖος συλλαμβάνει τὰ γενικὰ κατὰ τὸν ἀφηρημένον αὐτῶν χαρακτήρα. Ὁ ἐπιπλοπιὸς ὅμως εὐρίσκεται πλησιέστερον πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἀπὸ τὸν ζωγράφον, ὁ ὁποῖος συλλαμβάνει τὸ καθ' ἕκαστον ὡς ἀπλοῦν κατ' ἕκαστον καὶ ἀναπαριστᾷ αὐτὸ μόνον κατὰ τὴν ὀπτικήν αὐτοῦ ἐμφάνειν ἀπὸ ὀρισμένης προοπτικῆς.

Ὁ Πλάτων διατυπώνει μίαν γενικὴν καταδίκην ἐναντίον τοῦ Ὁμήρου. Ἄνκαι ὅμως αἱ λέξεις του εἶνε θαρραλέαι καὶ εὐθεῖς, ὁ τρόπος του εἶνε ἀπολογητικός. «Ἐγὼ δὲν εἶμαι ποιητής», λέγει ἐν συνόψει, «καὶ δυνατὸν νὰ φαίνωμαι σκληρὸς καὶ ἀγροϊκὸς εἰς τὰς κρίσεις μου περὶ ποιήσεως. Ἀπὸ τῆς παιδικῆς μου ἡλικίας ἐσυνήθισα νὰ σέβωμαι τὸν Ὁμηρον—τὸν Ὁμηρον τὸν βασιλέα τῶν τραγικῶν καὶ διδάσκαλον παντὸς ὠραίου εἰς τὴν τραγικὴν ποίησιν. Τῇ ἀληθείᾳ ἔχω πλήρη συνείδησιν τῆς μαγείας ποὺ ἀσκεῖ ἡ ποίησις καὶ εὐχαρίστως θὰ ἔβλεπον νὰ ἔχη ὑπὲρ ἑαυτῆς τὴν ἀρίστην δυνατὴν ὑπεράσπισιν. Ἀλλὰ δὲν μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ τιμῶμεν τὸν ἄνδρα περισσότερον ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν. Θὰ θέσω λοιπὸν τὸ ἐξῆς ἐρώτημα εἰς τὸν Ὁμηρον: ὦ φίλε Ὁμηρε, εἰπέ μοι σὲ παρακαλῶ, ποῖαι πόλεις, χάρις εἰς σέ, ἐκυβερνήθησαν καλλίτερον ἀπὸ ὅ,τι ἐκυβερνήθη ἡ Λακεδαίμων διὰ τοῦ Λυκούργου, ἢ αἱ Ἀθῆναι διὰ τοῦ Σόλωνος; Ποίας ἐφευρέσεις διὰ τὰ ἔργα τῆς ζωῆς μας ὀφείλομεν εἰς σέ, ὅπως ὀφείλομεν τοιαύτας εἰς τὸν Θαλῆν; Ἦ εἰάν δὲν διεκδικεῖς καμμίαν τοιαύτην δημοσίαν ἐκδούλευσιν, ἔγινες μήπως ἀφορμὴ νὰ ἀπολαύσῃ ἡ ἀνθρωπότης κανένα εἰδικὸν τρόπον ζωῆς; Ἐχομεν τὸν τρόπον τοῦ ζῆν τῶν Πυθαγαρείων; ὑπάρχει κανεὶς εἰδικὸς ὀμηρικὸς τρόπος τοῦ ζῆν;» Εἰς ὅλα αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα ἢ ἀπάντησις θὰ εἶνε: ὄχι. Ὁλόκληρος ἡ ποίησις τοῦ Ὁμήρου, ὅσον συγκινητικὴ καὶ εὐχάριστος καὶ ἂν εἶνε δὲν περιλαμβάνει τίποτε τὸ διδακτικὸν διὰ τοὺς μεταγενεστέρους (595, 599—600, 607).

Ἐπραγματεύθημεν περὶ τῶν ἀντικειμένων τὰ ὁποῖα ἀπομιμεῖται ὁ καλλιτέχνης. Ἄς στρέψωμεν τώρα τὴν προσοχήν μας πρὸς τὴν ὑποκειμενικὴν πλευράν. Ἀπὸ ποίας δυνάμεις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἀντλεῖ ὁ ποιητής; πρὸς ποίας πλευρὰς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἀπευθύνεται οὗτος; Ὁ καλλιτέχνης ἐργάζεται μὲ τὸ ἀ—λογικὸν μέρος

τῆς ψυχῆς καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἀπενεργεῖ, ἡ δὲ ἔμπνευσίς του προέρχεται ἀπὸ τὸν πρωτόγονον ἄνθρωπον ἐν αὐτῷ. «Μοιάζει μὲ μιὰ βρούσι ποὺ ἀφήνει νὰ ἔβγη ἐλεύθερα ὅ,τι νερὸ ἀνέβει· εἶνε συχνὰ ἀναγκασμένος νὰ ἀντιφάσκη πρὸς τὸν ἑαυτὸν του, καὶ δὲν γνωρίζει ποῖα ἐκ τῶν ἀντιφατικῶν λεγομένων του εἶνε τὰ ἀληθινά». (Νόμοι 719 C). Ἐντὸς τοῦ ἀνθρώπου ὑπάρχει ἓνα ἀκυβέρνητον, ἀνυπότακτον μέρος, γεμᾶτο ἀπὸ σύγχυσιν, στενόχωρον, ἀσταθές, βίαιον καὶ ὑποκείμενον εἰς παρεκτροπὰς καὶ ὑπερβολάς. Γίνεται ἐκδηλον εἰς τὰς ἀφροδοισίους ὁρμάς, εἰς τὴν ὀργὴν καὶ τὰς διαφόρους ὁρέξεις, χαρὰς καὶ λύπας τῆς ψυχῆς. Ἐπὶ τοῦ μέρους τούτου τῆς ψυχῆς, τὸ λογικὸν ἀποτελεῖ, εἰς τὴν φυσιολογικὴν ζωὴν, ἓνα κηδεμόνα ὃ ὁποῖος τὸ διευθύνει, ἐνδεχομένως δὲ καὶ τοῦ ἐπιβίλλει σιγὴν. Ἡ καλλιτεχνία—καὶ ἐδῶ ὁ Πλάτων δὲν θὰ ἐξήρει οὔτε τὴν «σεμνὴν καὶ θαυμαστὴν μορφὴν τῆς τραγωδίας» (Γοργίας 502 B)—ἐλευθερώνει αὐτὸ τὸ μέρος τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὴν κηδεμονίαν τοῦ λογικοῦ καὶ ἀφήνει εἰς αὐτὸ πλήρη ἐλευθερίαν. Ὁ ἄνθρωπος ὡς ποιητής, ἢ ὁ ἄνθρωπος ὡς ἀκροατὴς ἐνὸς ποιητοῦ, παραδίδεται ἀπολύτως εἰς τὴν ἀ-λογικὴν ψυχὴν καὶ κυριαρχεῖται ὑπ' αὐτῆς. Χρησιμοποιοῦντες σημερινοὺς τρόπους ἐκφράσεως θὰ ἐλέγομεν ὅτι ἡ καλλιτεχνία ἀπευθύνεται πρὸς τὴν καθαρὰν συγκίνησιν καὶ χάριν ἑαυτῆς καὶ μόνης. Ἡ καλλιτεχνία, κατὰ ταῦτα πηγάζει ἀπὸ τῆς πλευρᾶς ἐκείνης εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἢ ὁποῖα ἀντιπροσωπεύει τὸ «δεχόμενον» διὰ τὸν λόγον τοῦτον καὶ ἀσχολεῖται εἰς τὸν κόσμον μὲ τὸ μέρος ἐκεῖνο τοῦ ἀντικειμένου ποὺ ἀνήκει εἰς τὸ «δεχόμενον». Ὡς ἀντίληψις ἡ καλλιτεχνικὴ βίωσις ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν κατωτάτην διαίρεσιν εἰς τὴν τετμημένην γραμμὴν τῆς γνώσεως· ὡς ἀνθρωπίνη φύσις ἀποτελεῖ τὴν κατωτάτην ἐκδήλωσιν τοῦ ἔρωτος—τοῦ πρωταρχικοῦ καὶ ἀναρχικοῦ ἔρωτος.

Ἡ καλλιτεχνία εἶνε μετατόπισις τῶν ἀξιῶν τῆς ζωῆς. Εἰς τὴν καθημερινὴν ζωὴν, ὃ ἄνθρωπος εἰς τὸν ὁποῖον συνέβησαν δυστυχήματα πρέπει νὰ κυριαρχῇ τῶν αἰσθημάτων του καὶ νὰ ὑποφέρῃ τὰς ζημίας του μὲ ἡρεμίαν καὶ ψυχραιμίαν. Ὡς μέλος ὅμως τοῦ ἀκροατηρίου μιᾶς τραγωδίας ὑπείσέρχεται προθύμως καὶ μὲ συμπάθειαν εἰς τοὺς θρήνους καὶ τοὺς ὀδυρμοὺς τοῦ ἥρωος ὃ ὁποῖος θρηνεῖ δι' ὁμοίας φύσεως ἀπωλείας. Εἰς μίαν κωμῶδιαν—ὁμοίως καὶ εἰς μίαν ἰδιωτικὴν

συνομιλίαν—ὁ ἄνθρωπος θὰ γελάσει καὶ θὰ διασκεδάσει δι' ἓνα τρόπον ἐνεργείας τὸν ὁποῖον θὰ κατεδίκαζεν αὐστηρότατα εἰς τὸν ἔβλεπεν ἐμφανιζόμενον ἐπὶ τῆς σκηνῆς τοῦ καθημερινοῦ βίου. Ὡς καλλιτέχνης λοιπόν, ἀφήνει κατὰ μέρος τὰς ἀξίας· εἶνε, ὅπως λέγει ὁ James, μία ἡμέρα διακοπῶν διὰ τὴν ἠθικὴν. Οὔτε εἶνε δυνατόν νὰ παρηγορῇ ἑαυτὸν ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴν σκέψιν ὅτι μία τοιαύτη ἐορτάσιμος ἡμέρα εἶνε ἀβλαβής, ὅτι εἶνε δυνατόν ἄνευ ζημίας νὰ ἀπολαμβάνη βλέπων εἰς ἄλλους ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον θὰ ἀπεδοκίμαζε διὰ τὸν ἑαυτὸν του. Αἱ δύο σφαῖραι δὲν εἶνε δυνατόν νὰ χωρισθοῦν ἀπ' ἀλλήλων· εἶνε ἀναπόφευκτον ἡ στάσις του ἔναντι τῆς παραστάσεως νὰ ἀποτελέσῃ μέρος τοῦ πραγματικοῦ του χαρακτῆρος. Οὔτε εἶνε δυνατόν νὰ θεωρήσῃ τὴν αἰσθητικὴν βίωσιν ὡς κάθαρσιν ἀπὸ τὰς συγκινήσεις τοῦ οἴκτου ἢ τῆς δειλίας. Ἡ ποίησις ἀπλῶς ἐκμεταλλεύεται καὶ ἐνισχύει τὴν ἀλόγιστον εὐαισθησίαν μας ἔναντι τῶν ἄλλων (Πολιτεία 606 B). Ἡ μόνη θεραπεία, ἡ μόνη κάθαρσις, πραγματοποιεῖται διὰ τῆς φιλοσοφίας, τουτέστι, διὰ τῆς πειστικῆς ἐπιδράσεως τοῦ λογικοῦ ἐπὶ τῶν συναισθημάτων.¹⁾

1) Σημ.— Πρὸς ταῦτα τὰ ἀκόλουθα εἰλημμένα ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ κ. Bergson *Le Rire* σελ. 157 — 160.

«Ἐκεῖνο πού τὸ δράμα προτίθεται νὰ ἀνακαλύψῃ καὶ νὰ φέρῃ εἰς φῶς εἶνε μιὰ βαθειὰ τοποθετημένη πραγματικότης τὴν ὁποίαν ἀποκρύπτουν ἀπὸ ἡμᾶς, πολλάκις πρὸς τὸ ἴδιον μας συμφέρον, αἱ ἀπαιτήσεις τῆς ζωῆς. Ἡ ποίησις ἐκφράζει πάντοτε ἐσωτερικὰς καταστάσεις. Μερικαὶ ὁμως μεταξὺ τῶν καταστάσεων τούτων πηγάζουν κυρίως ἀπὸ τὴν ἐπαφὴν μας μὲ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους: αὐταὶ εἶνε αἱ πλέον ἐντατικαὶ καὶ πλέον σφοδραὶ ἀπὸ ὅλας. Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος ἐπρόκειτο νὰ ἐνδίδῃ πάντοτε εἰς τὴν ὁρμὴν τῶν φυσικῶν του αἰσθημάτων καὶ εἰς τὸν δὲν ὑπῆρχον οὔτε κοινωνικοὶ οὔτε ἠθικοὶ νόμοι, αἱ ἐκρήξεις αὐτῶν τῶν σφοδρῶν αἰσθημάτων θὰ ἦσαν ὁ συνήθης κανὼν εἰς τὴν ζωὴν. Ἡ ὠφελιμότης ὁμως ἀπαιτεῖ αἱ ἐκρήξεις αὐταὶ νὰ προβλέπωνται καὶ νὰ ἀποφεύγωνται: ὅ,τι δὲ συμβουλεύει τὸ συμφέρον αὐτὸ τὸ ἐπιτάσσει τὸ λογικόν. Ὑπὸ τὴν διπλὴν ταύτην ἐπίδρασιν διεμορφώθη κατ' ἀνάγκην ἓνα ἐξωτερικὸν στρώμα αἰσθημάτων καὶ ἰδεῶν αἱ ὁποῖα καλύπτουν, ὅταν δὲν εἶνε ἀρκετὰ δυνατὰ διὰ νὰ σβύσουν τὸ ἐσωτερικὸν πῦρ τῶν ἀτομικῶν παθῶν. Συμβαίνουν ὁμως καὶ ἠφαιστειώδεις ἐκρήξεις. Ἐὰν δὲ ἡ γῆ ἦτο ἔμψυχον ὄν, ὅπως τὴν ἐθεώρει ἡ μυθολογία εἶνε πολὺ φυσικὸν ὅτι ὅταν εὗρισκετο εἰς κατάστασιν ἐφησυχάσεως θὰ ἠσθάνετο ἰδιαιτέραν εὐχαρίστησιν νὰ ὄνειρεύεται ἐκεῖνας τὰς αἰφνιδίας ἐκρήξεις διὰ τῶν ὁποίων θὰ ἐλάμβανε πάλιν αἰφνιδίως κατοχὴν τῆς ἐσωτάτης αὐτῆς φύσεως.

Τοιοῦτου εἶδους εἶνε καὶ ἡ εὐχαρίστησις πού μᾶς παρέχει τὸ δράμα.

Σκοπὸς καὶ αἰτία τῆς καλλιτεχνίας εἶνε ἡ εὐχαρίστησις (ἡδονή), αὐτὴ καὶ τίποτε ἄλλο. Ὁ ἠθολόγος ἔχει ὡς σκοπὸν νὰ ἐμφυτεύσῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν ιδέαν ὅτι ἡδονὴ καὶ ἀρετὴ εἶνε συνηνωμένα εἰς τρόπον ὥστε νὰ τοῦ εἶνε δυνατὸν νὰ ἀπολαμβάνῃ τὸ ἀγαθόν· εἰς τὸν καλλιτέχνην, ὁ ἠθικὸς σκοπὸς δὲν ἔχει καμμίαν σημασίαν. Ἡ καλλιτεχνία οὔτε ἐκπαιδεύει οὔτε ἐποικοδομεῖ· σκοπὸς τῆς εἶνε ἡ ἀπόλαυσις· ἀδιαφορεῖ δὲ τελείως ὁ καλλιτέχνης εἰάν ἡ ἀπόλαυσις αὕτη πρόκειται νὰ πραγματοποιηθῇ μὲ τὸ νὰ παρατηρήσῃ κανεὶς κατὶ τι καλὸν ἢ κατὶ τι κακόν. Ἡ φυσικὴ ὁμως βάσις τῆς ζωῆς εἶνε τελεολογική. Ὅλα τὰ πράγματα εἰς τὴν φύσιν ἀναζητοῦν τὸ καλόν· ὑπάρχουν δὲ μόνον ἐφ' ὅσον καὶ καθ' ὅσον ἐνσωματώνουν τὸ καλόν. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ὁ καλλιτέχνης δὲν τὸ βλέπει· βλέπει τὴν φύσιν ὡς νὰ εὐρίσκετο αὕτη εἰς διαρκῆ φιλοπαίγμονα κίνησιν ὑπερβολικὴν καὶ ἀκατάστατον, καὶ χαίρει καὶ ἀπολαμβάνει τὴν ἀκαταστασίαν αὐτήν. Ὅμοίως, καὶ ἡ φυσικὴ βάσις τῆς ἀνθρωπίνης διαγωγῆς εἶνε τελεολογική· ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ πρόκειται νὰ ἐκπληρώσῃ μίαν λειτουργίαν. Ἡ καλλιτεχνία εἶνε ἐνέργεια ἀσχετος πρὸς οἰκονομικὴν λειτουργίαν. Δὲν μᾶς εἶνε δυνατὸν νὰ εἴπωμεν ὅτι εἶνε ἀνήθικος ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι ἀναζητεῖ τὸ κακόν· εἶνε ὁμως ἀνήθικος ὑπὸ μίαν βαθυτέραν ἔννοιαν, κατὰ τοῦτο δηλονότι ὅτι ἀρνεῖται τὴν παγκόσμιον κυριαρχίαν τῆς Ἰδέας τοῦ Ἀγαθοῦ. Ἡ καλαισθητικὴ ἱκανοποίησις εἶνε ὁπόλυτος ἀπόλαυσις τῆς ἀπολύτου ἀμεσότητος.

Κάτω ἀπὸ τὴν ἡσυχον καὶ ὁμαλὴν ζωὴν ποὺ δισκεύασε δι' ἡμᾶς τὸ λογικὸν καὶ ἡ κοινωνία, ἀνακινεῖ κατὶ ἐντὸς ἡμῶν ποὺ εὐτυχῶς δὲν ἐκρήγνυται ἀλλὰ ποὺ μᾶς κάμνει νὰ τὸ αἰσθανώμεθα κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν του ἔντασιν. Δίδει εἰς τὴν φύσιν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐκδικηθῇ τὴν κοινωνίαν. Εἴτε ἐξασθενίζει τὴν κοινωνίαν εἴτε ἐνισχύει τὴν φύσιν ἔχει πάντοτε ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν σκοπὸν ὑπ' ὄψει του: νὰ ἀποκαλύψῃ ἓνα κεκρυμμένον μέρος τοῦ ἑαυτοῦ μας τὸ ὁποῖον εἶνε δυνατὸν νὰ ἀποκαλέσωμεν τὸ τραγικὸν στοιχεῖον εἰς τὸν χαρακτῆρα μας. Καὶ πράγματι αὕτη εἶνε ἡ ἐντύπωσις ποὺ ἀποκομίζομεν ἀπὸ τὴν παράστασιν ἐνὸς συνταρακτικοῦ δράματος. Ἐκεῖνο ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει δὲν ἦτο τόσον ὅσα μᾶς ἐλέγχθησαν ἐν σχέσει πρὸς ἄλλους ἀλλὰ ἐκεῖνο ποὺ μᾶς ἐδόθη εὐκαιρία νὰ ἴδωμεν ἐκ τοῦ ἑαυτοῦ μας — σωρείαν τρομακτικῶν συγκινήσεων αἱ ὁποῖαι εὐχαρίστως θὰ ἀπέκτων πραγματικὴν ὑπαρξίν ἀλλὰ, εὐτυχῶς δι' ἡμᾶς, δὲν τὸ κατώρθωσαν. Εἶνε ἐπίσης ὡς εἰάν κατὶ ἐντὸς ἡμῶν νὰ ἐπεκαλεῖτο ὠρισμένας προγονικὰς ἀναμνήσεις ποὺ ἀνήκουν εἰς πολὺ μακρὸν παρελθόν».

Ὁ Πλάτων δὲν ὑποστηρίζει ὅτι ὑπάρχει ἀναγκία ἀντίθεσις μεταξύ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς ἡδονῆς· διότι καὶ τὸ καλὸν (ἀγαθὸν) εὐχαριστεῖ. Ἡ ἡδονὴ ὅμως, καθὼ ἐστερημένη πέρας, ἐκτείνεται πέραν τοῦ ἀγαθοῦ· ἐνῶ δὲ ὁ ἐνάρετος ἄνθρωπος περιορίζεται εἰς ἐκείνας μόνον τὰς ἡδονάς, αἱ ὁποῖαι πηγάζουν ἀπὸ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐναρέτων πράξεων, ὁ καλλιτέχνης δὲν κάμνει καμμίαν διάκρισιν. Ὁ καλλιτέχνης χωρίζει τὴν ἡδονὴν ἀπὸ τὸ ἀγαθόν· καταστρέφει τὴν ὀργανικὴν ἐνότητα, ποῦ ὑπάρχει εἰς τὴν ἀνθρωπίνην πείρην μεταξύ ἐπιθυμίας καὶ σκοποῦ· μεταβάλλει τὴν ἡδονὴν εἰς κᾶτι τὸ ἀφρημένον.

Ὅπου δὲν ὑπάρχουν κριτήρια δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ὑπάρχη καὶ ἐκλογή. Ὁ ποιητὴς προσπαθεῖ νὰ εὐχαριστήτῃ ὅλας τὰς ὀρέξεις καὶ νὰ ἱκανοποιήσῃ ὅλον τὸν κόσμον. Ὁ ποιητὴς καὶ ὁ δημαγωγὸς ὁμοιάζουσιν. Ὁ ποιητὴς ἀπευθύνεται πρὸς τοὺς «πολλοὺς» ἐντὸς αὐτοῦ καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ· τὸ χαρακτηριστικόν του εἶνε ἡ καθολικότης. Ἡ καλαισθητικὴ φύσις συνίσταται εἰς τὴν μεγάλην εὐαισθησίαν καὶ τὴν ἀποκριτικότητα εἰς τὴν ἄπειρον ποικιλίαν τῶν πραγμάτων. Ὁ καλλιτέχνης εἶνε ἓνα δεχόμενον διὰ κάθε εἶδους φύσιν, ἀποδίδων τὴν ἀτελεύτητον ποικιλίαν τῶν φαινομένων εἴτε ἐκτὸς εἴτε ἐντὸς ἑαυτοῦ. Εἰς τὴν δραματικὴν παράστασιν ὑπείσέρχομαι εἰς τὰ αἰσθήματα ὅλων τῶν χαρακτήρων, τόσον τῶν ἐγκληματικῶν ὅσον καὶ τῶν ἀγίων, καὶ συμμερίζομαι τὰς ἀπόψεις των· τὰς δέχομαι ὅλας ὡς ἐγκύρους. Τὸ νὰ ζῆ κανεὶς ὅμως σημαίνει νὰ ἐκλέγῃ καὶ νὰ ἀποκλείῃ· μερικὰ ἀπὸ τὰ πράγματα εἶνε καλὰ καὶ ἄλλα εἶνε κακά, ὅ,τι δὲ εἶνε κακὸν πρέπει νὰ καταστραφῇ. Μία γενικὴ καὶ καθολικὴ συμπάθεια σημαίνει ὅτι ἐγκαταλείπομεν τὰ ἠθικὰ κριτήρια καὶ φανερώνει μίαν σχετικὴν ἐξασθένησιν τῆς ὀργανικῆς ὑφῆς. Χρεωστῶ συμπάθειαν μόνον πρὸς τὴν ἀρχήν, διὰ τῆς ὁποίας εἶμαι εἰς θέσιν νὰ κρίνω τὸν χαρακτήρα. Κατὰ ταῦτα, ὁ καλλιτέχνης ἁμαρτάνει ἐναντίον τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀποκλεισμοῦ, τοῦ μὴ-ὄντος. Ὁ τεχνίτης ὅμως ἀπεναντίας εἶνε αὐστηρῶς ἐκλεκτικός· περιλαμβάνει καὶ ἀποκλείει ἐν σχέσει πρὸς ἓνα ἰδανικὸν τύπον. Τώρα εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ ἐννοήσωμεν καλῶς διατὶ ὁ Πλάτων ἐξορίζει τοὺς ἀπομιμητικοὺς ποιητὰς ἀπὸ τὴν πολιτείαν. Ἡ ἀρχὴ τῆς ἐννοίας τοῦ πολίτου εἶνε ἡ δικαιοσύνη, δηλαδή ἡ διαφοροποίησις. Ὁ ποιητὴς δὲν συμμορφοῦται πρὸς τὸν τύπον τῆς ἐννοίας τοῦ πολίτου δεῖτε

παραβιάζει τὴν ἀρχὴν τῆς δικαιοσύνης. Εἰς τὴν ἰδανικὴν πολιτείαν, κάθε πολίτης ταυτίζεται πρὸς μίαν εἰδικὴν λειτουργίαν, ἐνῶ ὁ ποιητὴς εἶνε γενικὸς τεχνίτης (χειροτέχνης) ποὺ δημιουργεῖ φυτὰ, ἐργαλεῖα, θεοὺς καὶ τὸν ἑαυτὸν του (599 C, 598 B). Ὅλα ὅσα οἱ πολῖται γνωρίζουν ὅλοι μαζί, κάθε ἓνας ἀπὸ αὐτοὺς ὡς εἰδήμων εἰς ἓν εἰδικὸν πεδῖον, ὅλα αὐτὰ ὁ ποιητὴς τὰ γνωρίζει ἐξ ἑαυτοῦ· ἐμφανίζεται ὡς εἰδήμων ἐπὶ ὅλων τῶν πεδίων. Ὁ ἠθοποιὸς ἀπομιμεῖται ὅλους τοὺς χαρακτήρας· ὅπως καὶ ὁ δημοκρατικὸς ἄνθρωπος, δὲν ἔχει ἰδιάζοντα εἰς αὐτὸν χαρακτήρα.

Ἐποὺ ὅμως ἡ ζωὴ εἶνε μία καὶ ἑνιαία δι' ὅλων αὐτῆς τῶν φάσεων, εἶνε ἀναπόφευκτον αἱ ἰδιότητες τῆς καλαισθητικῆς βιώσεως νὰ εὐρίσκωνται διάχυτοι εἰς τὸν χαρακτήρα τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ἔχομεν οὕτω τὸν καλλιέχνην ὡς ἄνθρωπον. Τοιοῦτος εἶνε ὁ ἄνθρωπος μετὴν δραματικὴν φύσιν. Εἰς τὴν πνευματικὴν του ζωὴν ποτε δὲν πιστεύει ἐντελῶς· μόνον φαντάζεται· αἱ ἰδέαι περνοῦν ἐμπρὸς του σὰν εἰκόνες, ὡς ἐὰν νὰ ἦσαν πίνακες εἰς μίαν πινακοθήκην· με ὅλας εὐχαριστεῖται· εἶνε πολύγαμος κατὰ τὴν σκέψιν. Ἡ ἐὰν ἐκλέξη, θὰ τὸ πράξει μόνον προσωρινῶς· ἔχει πνευματικοὺς ἐνθουσιασμοὺς μᾶλλον παρὰ πεποιθήσεις. Τίποτε δὲν προχωρεῖ πολὺ βαθειά· ὅλα του αἱ ἰδέαι καὶ αἱ ψυχικαὶ διαθέσεις ἔχουν κάτι τὸ ἐξωτερικόν. Ἐνας τέτοιος ἄνθρωπος δὲν ἔχει πραγματικότητα· δραματοποιεῖ τὴν ἰδίαν του ζωὴν· ὑποκρίνεται διὰ τὸ κοινόν, καὶ πρωτίστως διὰ τὸν ἑαυτὸν του. Ὁ Πλάτων χρησιμοποιεῖ μίαν γενικὴν ὀνομασίαν διὰ τὴν στάσιν αὐτὴν: τὴν ὀνομάζει «κολακείαν»· μεταχειρίζεται δὲ τὸν ὄρον τοῦτον διὰ νὰ σημάνη ἓνα γένος τὸ ὁποῖον περιλαμβάνει ὄχι μόνον τὴν ποίησιν, ἀλλὰ ἐξ ἴσου καὶ τὴν σοφιστικὴν, τὴν ῥητορικὴν, τὴν τέχνην τοῦ δημαγωγοῦ ὡς καὶ τὰς ἐμπειρικὰς δημιουργικὰς τέχνας.

Ὁ σοφιστής, ὁ δημαγωγὸς καὶ ὁ ῥήτωρ καθιστοῦν καταφανεστέραν τὴν ἰδίαν ἀρχὴν τῆς καθολικότητος τῆς ὁποίας, ὅπως εἶδομεν, ὁ ποιητὴς ἀποτελεῖ ἓνα παράδειγμα. Ὁ σοφιστής γνωρίζει τὰ πάντα, ἀπαγγέλλει μακροσκελεῖς λόγους καὶ δυσαρεστεῖται ὅταν τὸν διακόπτουν· εἶνε πρόθυμος νὰ διδάξη τὸν μαθητὴν του ὅ,τι δήποτε ἀντικείμενον. Ὅπως καὶ ὁ ποιητὴς παραβιάζει καὶ αὐτὸς τὴν ἀρχὴν τῆς δικαιοσύνης. Ὁ δημαγωγός, ὁ σοφιστής, ὁ ῥήτωρ, ὁ ἔμπορος, διὰ τὸν

ὅποιον «τὸ συμφέρον εἶνε τὸ συμφέρον», ὁ ποιητὴς — ὅλοι αὐτοὶ ἀποτελοῦν ἐκδηλώσεις τῆς τέχνης τῆς κολακείας κατὰ τοῦτο ὅτι ἀγνοοῦν τύπους καὶ μέτρα καὶ παραδέχονται μόνον τὰς ὁρέξεις.

Ἄς συνοψίσωμεν τὰς κατηγορίας ποὺ διατυπώνει ὁ Πλάτων ἐναντίον τοῦ ποιητοῦ. Ὁ ποιητὴς ἁμαρτάνει ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀλήθειαν, πρὸς τὸ ἀγαθόν, πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς διαφοροποιήσεως. Διασπᾷ τὴν ἐνότητα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως διότι ἀποσπᾷ τὰ πάθη ἀπὸ τὴν κηδεμονίαν τοῦ ἀρίστου, καὶ ἐπὶ πλέον ἀγνοεῖ τὴν ὀργανικὴν ἐνότητα τῆς παγκοσμίου φύσεως, διότι ἀποχωρίζει τὴν συγκεκριμένην ἀλήθειαν τὴν ὁποίαν ἐκείνη ἐκπροσωπεῖ. Ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὴν θέρη τῆς ἐπιθέσεως τοῦ Πλάτωνος ἐναντίον τῶν ποιητῶν, ὁ ἀναγνώστης θὰ εἶνε δυνατὸν νὰ διακρίνη μίαν θεωρίαν περὶ τῆς καλλιτεχνίας μετὰ τὴν ὁποίαν δυνατὸν νὰ συμφωνῇ, ἐνῶ συγχρόνως θὰ διαφωνεῖ ὡς πρὸς τὴν καταδίκην ποὺ τὴν συνοδεύει. Ὅτι ὁ καλλιτέχνης ἀσχολεῖται μετὰ τὸ αἰσθητηριακὸν καὶ τὸ μοναδικὸν μέρος τῶν πραγμάτων, ὅτι διάκειται δεκτικῶς ἐναντι τῆς πολυμόρφου ποικιλίας τῆς φύσεως, ὅτι ἀντλεῖ τὴν ἔμπνευσίν του ἀπὸ τὴν συναισθηματικὴν αὐτοῦ φύσιν, διακεκριμένην ἐντελῶς ἀπὸ τὴν ἐννοιολογικὴν αὐτοῦ σκέψιν, ὅτι γεμίζει τὸν κόσμον του μόνον μετὰ φαντάσματα καὶ μετὰ εἴδωλα, ὅτι ἐπιζητεῖ ἄμεσον ἡδονὴν ἐντελῶς κεχωρισμένην ἀπὸ σκόπιμον ἐνέργειαν—ὅλα αὐτὰ εἶνε διαπιστώσεις μετὰ τὰς ὁποίας πλεῖστοι θεωρητικοὶ καὶ ἄνθρωποι ἀσχολούμενοι μετὰ τὴν ποίησιν θὰ εἶνε σύμφωνοι. Ὁ ἀναγνώστης ὅμως δυνατὸν μετὰ τοῦτο νὰ ἐρωτήτῃ μήπως ὁ Πλάτων, ποὺ εἶνε τόσο συνετὸς καὶ λεπτολόγος εἰς τὴν κρίσιν του ὡς πρὸς τὴν φύσιν τῆς ποιήσεως, ἐπλανήθη εἰς τὴν ἐκτίμησίν του περὶ αὐτῆς; Ἡ ἄποψις τοῦ καλλιτέχνου εἶνε ἐσφαλμένη μόνον ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι τὸ δεχόμενον δὲν εἶνε πραγματικόν. Ὁ ποιητὴς καὶ ὁ ζωγράφος ἐνδιαφέρονται διὰ τὸ ἀτομικὸν καὶ μοναδικόν· ἡ θεὰ των εἶνε ἐλαττωματικὴ ὑπὸ τὴν μόνην προϋπόθεσιν ὅτι ἡ κατάβασις ἀπὸ τοῦ τυπικοῦ εἰς τὸ συγκεκριμένον θεωρεῖται ὡς ἐλάττωσις τῆς πραγματικότητος. Ὁ καλλιτέχνης ἀπολαμβάνει καὶ μεταδίδει ἀπόλαυσιν· ἀποκλείεται ὅμως ἄρα γε ἡ ἀλήθεια νὰ εἶνε ὅτι ἡ ἐνάρετος ζωὴ δὲν περιορίζεται εἰς τὴν ἀναζητήσιν τοῦ ἀγαθοῦ; Τὸ ὅτι ἡ καλλιτεχνία ἀνακαλύπτει τὴν πραγματικότητα καὶ τὴν ἀξίαν εἰς τὴν ἄμεσον πείραν καὶ τὴν ἐξ αὐτῆς ἀπό

λαυσιν εἶνε γεγονός τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ προταθῆ ὄχι ἔναντιον τῆς καλλιτεχνίας, ἀλλὰ ἔναντιον τοῦ τυπικισμοῦ τῆς Πλατωνικῆς φιλοσοφίας.

Καὶ ἤδη θὰ προχωρήσωμεν ἀπὸ τοῦ κατωτέρου εἰς τὸ ἀνώτερον ἐπίπεδον τῆς καλλιτεχνίας. Πρόκειται περὶ ἀλλαγῆς κατὰ βαθμὸν ἢ ὁποῖα ὅμως εἶνε συγχρόνως καὶ ἀλλαγὴ κατ' εἶδος· συνεπάγεται μίαν στροφὴν τῆς ψυχῆς τοῦ καλλιτέχνου ὁ ὁποῖος παύει πλέον νὰ παρατηρῆ τὰς σκιὰς καὶ θεᾶται τὰς πραγματικότητας. Εἰς τὸ κατώτερον ἐπίπεδον ἡ καλλιτεχνία εἶνε κατὰ τὸ κακὸν καὶ τὸ ψευδές· εἰς τὸ ἀνώτερον ἐπίπεδον ἡ καλλιτεχνία ἀντιπροσωπεύει μίαν ὀρισμένην πραγματοποίησιν ἀξιῶν. Εἶνε πλάνη τὸ νὰ θεωρῶμεν ὅτι ὁ Πλάτων περιορίζεται ἀπλῶς εἰς τὸ νὰ κατακρίνη τὴν καλλιτεχνίαν· καταγίνεται συγχρόνως καὶ εἰς τὸ νὰ διατυπώσῃ ἀρχὰς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων νὰ εἶνε δυνατόν νὰ κρίνωμεν οἷονδήποτε καλλιτέχνημα. Αἱ δὲ καθ' ἕκαστον κριτικαὶ τὰς ὁποίας διατυπῶναι ἔναντιον τῆς καλλιτεχνίας δὲν εἶνε παρὰ ἐφαρμογαὶ τῶν ἀρχῶν τούτων ἐπὶ τῶν ὑπὸ συζήτησιν θεμάτων. Εἰς τὸ τμήμα τοῦτο τῆς μελέτης μας θὰ ἀσχοληθῶμεν πρωτίστως καὶ κυρίως μὲ τὸ θεμελιωδέστερον ζήτημα περὶ τοῦ ποῖον εἶνε τὸ ἰδεῶδες ὑπόδειγμα τῆς καλλιτεχνίας· ὅταν ἅπαξ θὰ ἔχομεν κατανοήσῃ τὸ ὑπόδειγμα τοῦτο θὰ εἴμεθα εἰς θέσιν ἀναδρομικῶς νὰ ἐννοήσωμεν τοὺς λόγους οἱ ὁποῖοι ὑπηγόρευσαν τὰς κρίσεις τοῦ Πλάτωνος ὅσον ἀφορᾷ τὰ εἰδικὰ ἔργα τέχνης. Ὑπάρχει ὅμως κατ' ἀρχὴν κατὰ πρῶτον θὰ τὸ θεωρήσωμεν ὅτι εἶνε ὁ τύπος (ιδέα) τῆς καλλιτεχνίας; Εἶνε ἀλήθεια ὅτι ὁ Πλάτων ποτὲ δὲν ἀναφέρεται εἰς τὸν ἰδανικὸν τύπον τῆς καλλιτεχνίας μὲ ἀπὸ τὰς ἀκριβῶς τὰς λέξεις, ὁλόκληρος ὅμως ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον πραγματεύεται τὸ ζήτημα αὐτὸ προϋποθέτει τὴν πραγματικότητα αὐτοῦ. Ἐχομεν ὑπ' ὄψιν μας πόσον ἐπιμένει ἐπὶ τῆς ἐννοίας τῆς «ὀρθότητος» εἰς τὴν καλλιτεχνίαν. Ὁ θεμελιώδης ὅρος τὸν ὁποῖον εἶνε ἀνάγκη νὰ πληροῖ ἕνα καλλιτέχνημα εἶνε ἡ ὀρθότης, ἡ δὲ ὀρθότης αὕτη διακρίνεται τόσο ἀπὸ τὴν ἡδονὴν ὅσον καὶ ἀπὸ τὴν δόξαν· εἰς ἕνα καλλιτέχνημα ἔχει ὀρθότητα ἢ στερεῖται ταύτης, δὲν εἶνε ζήτημα ποὺ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ τί σκέπτεται ἢ τί αἰσθάνεται περὶ αὐτοῦ ὁ καθένας μας, εἶνε ζήτημα πραγματικὸν (Νόμοι 655

C, 668 A). Ἡ ὀρθότης εἶνε ἀντικειμενικὸν γεγονός καὶ ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ κατὰ πόσον τὸ καλλιτέχνημα εἶνε σύμφωνον πρὸς γενικὰς καὶ ἀχρόνους ἀρχάς. Κάθε καλλιτέχνημα ποῦ εἶνε σύμφωνον πρὸς τοὺς ὄρους τούτους, εἶνε δι' ὅλους γενικῶς ὠραῖον (Νόμοι 655 B). Καὶ κατὰ συνέπειαν ἡ κριτική, ἡ ὁποία εἶνε κρίσις ποῦ ἀφορᾷ τὴν ὀρθότητα, δὲν εἶνε ζήτημα ἀτομικοῦ γούστου· εἶνε ἐπιστήμη καὶ αἱ κρίσεις της εἶνε ἀληθεῖς ἢ ἐσφαλμέναι.

Ἐφ' ὅσον ἡ ἀξία ἑνὸς καλλιτεχνήματος καθορίζεται ὑπὸ ἀντικειμενικῶν κριτηρίων, οἰαδήποτε μεταβολὴ εἰς τὸ ὕψος καὶ τὸν τύπον τῶν καλῶν τεχνῶν εἶνε ἄνευ σημασίας, ἢ μᾶλλον εἶνε ἐπιβλαβής. Τὸ κύριον ζήτημα εἶνε νὰ εὔρη κανεὶς τὰς ἀληθεῖς ἀρχάς καὶ νὰ μὴ ἀπομακρύνεται πλέον ἀπὸ αὐτὰς. Προκειμένου περὶ καλλιτεχνίας ὁ Πλάτων εἶνε ἄνθρωπος τῶν παραδόσεων· ἡ ἀλήθεια δὲν ἀλλάζει εἰς τὴν καλλιτεχνίαν, ὅσον ὀλίγον ἀλλάζει καὶ εἰς τὴν ἐπιστήμην ἢ τὰ μαθηματικά. Ὁ Πλάτων μάλιστα, ἀκολουθῶν εἰς τοῦτο τὸ παράδειγμα τῆς Αἰγύπτου, φθάνει μέχρι τοῦ σημείου νὰ προτείνῃ αἱ ἀρχαὶ τῆς καλλιτεχνίας νὰ ἀποτελέσουν μέρος τῆς νομοθεσίας τῆς πολιτείας, εἰς τρόπον ὥστε οἰαδήποτε ἀλλαγὴ εἰς τὸ καλλιτεχνικὸν ὕψος νὰ ἀποτελῇ ἔγκλημα. Καὶ ὅμως διστάζει: πῶς εἶνε δυνατόν νὰ εἶνε κανεὶς βέβαιος ὅτι εὔρηκε τὴν ἀλήθειαν προκειμένου περὶ ὀρθότητος εἰς τὴν μουσικήν; «τοῦτο δὲ θεοῦ ἢ θείου τινὸς ἂν εἴη» (Νόμοι 657 A, 816 C).

Τοιοῦτου εἴδους εἶνε αἱ σκέψεις, αἱ ὁποῖαι μᾶς ὠδήγησαν εἰς τὸ νὰ ἐκφράσωμεν τὴν γνώμην ὅτι ὑπάρχει ἓνα ἰδανικὸν ὑπόδειγμα διὰ τὴν καλλιτεχνίαν, ποῦ καθορίζεται ὑπὸ τῶν κριτηρίων τῆς ὀρθότητος καὶ εἶνε ἀνεξάρτητον ἀπὸ τὰς ἀτομικὰς δόξας καὶ τὰ αἰσθήματα. Ὡς συνήθως, αἱ καλαὶ τέχναι διὰ τὰς ὁποίας ὁ Πλάτων ἐνδιαφέρεται ἀμεσώτερον εἶνε ἡ ποίησις καὶ ἡ ζωγραφική, ἡ μουσική καὶ ὁ χορός. Πραγματεύεται δὲ λεπτομερέστατα περὶ τῶν καλῶν τεχνῶν εἰς τὴν Πολιτείαν καὶ τοὺς Νόμους, δύο διαλόγους ποῦ ἀπασχολοῦνται πρωτίστως μὲ τὴν ἐκπαίδευσιν καὶ τὴν ἀγωγὴν. Τὸ θέμα τῆς καλλιτεχνίας εἶνε ὑποδιαίρεσις τοῦ θέματος τῆς ἀγωγῆς. Εἰς τὸ κατώτερον ἐπίπεδον ἡ καλλιτεχνία ἀσχολεῖται μὲ τὸ "Ἀπειρον ἐν τῇ ἰδιότητι αὐτοῦ ὡς ἀπείρου· εἰς τὸ ἀνώτερον ἐπίπεδον, ἡ καλλιτεχνία ἔχει νὰ κάμῃ μὲ τὸ "Ἀπειρον ὡς καθοριζόμενον ὑπὸ τοῦ Πέρατος. Ἡ οὐσία

τῆς καλλιτεχνίας εἶνε ἡ «ἐγκράτεια» — τὸ γεγονὸς δηλαδή ὅτι πραγματεύεται περὶ τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν ὅταν κηδεμονεύονται ταῦτα ὑπὸ ἐνὸς ὑποδείγματος καὶ περὶ τῶν ἐντυπώσεων ὅταν ὀργανοῦνται συμφώνως πρὸς τοῦτο. Τὸ περιεχόμενον τῆς ποιήσεως δὲν θὰ πρέπει νὰ εἶνε οὔτε ὁ φόβος οὔτε ὁ τρόμος, ἀλλὰ τὰ μεμετροημένα νομιμόφρονα καὶ ἔμφρονα πάθη. Ἐμπορεῖς νὰ ἔχῃς τὴν ἡδονὴν ὡς μέτρον καὶ κριτήριον τῆς ζωῆς σου εἰάν σοῦ ἀρέσκῃ, — λέγει μὲ ἄλλας λέξεις ὁ Πλάτων — ἀλλὰ μόνον τὴν ἡδονὴν τοῦ ἀρίστου καὶ τοῦ ἀρίστα διαμορφωμένου. Ἀπευθύνεται δηλαδή πρὸς τὴν πεπολιτισμένην ἡδονὴν. Τὸ ἀρίστον δὲ δὲν εἶνε ὁ ἄνθρωπος, ἀλλ' ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος. Ἀντίρροθις διατυπώνεται ὅχι εἰς τὸ νὰ ὑπάρχουν τὰ πάθη, ἀλλὰ μόνον εἰς τὸ νὰ μὴ κηδεμονεύωνται ταῦτα ἀπὸ μέρος τοῦ Πέρατος.

Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον, παραλλήλως πρὸς τὴν εὐσέβειαν, διακρίνει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὰ ζῶα εἶνε ὅτι μόνος αὐτὸς εἶνε προικισμένος μὲ τὴν «ἐνρυθμον καὶ ἐναρμόνιον αἴσθησιν μεθ' ἡδονῆς» (Νόμοι 653E): εἶνε δὲ τοῦτο μία ἔμφυτος ιδιότης, τὴν ὁποῖαν ἡ ἀγωγή φέρει εἰς φῶς. Ἡ ἀπαρχὴ τῆς καλλιτεχνικῆς ὁρμῆς ἔγκειται εἰς τὴν φυσικὴν τάσιν πρὸς κίνησιν. Τὰ παιδιά τρέχουν καὶ πηδοῦν καὶ φωνάζουν αἱ διάφοροι μορφαὶ τῆς καλλιτεχνίας γεννῶνται ὅταν ἡ φυσικὴ αὕτη κίνησις γίνῃ ρυθμικὴ. Ἡ ὁρμὴ πρὸς κίνησιν εἶνε δύο εἰδῶν: κίνησις τῆς φωνῆς καὶ κίνησις τοῦ σώματος. Εἰς τὴν πρώτην ὁ ρυθμὸς δίδει τὴν μουσικὴν, εἰς τὴν δευτέραν δίδει τὸν χορόν. Κατὰ ταῦτα τὸ ὑλικὸν τῶν καλῶν τεχνῶν εἶνε ἡ ἄρρυθμος καὶ ἀκανόνιστος κίνησις εἰς ὅλα τὰ ἔμψυχα ὄντα. Εἰς τὴν καλλιτεχνίαν ἐπιτυγχάνεται τοῦτο: ὅτι ἡ φρενιτιᾶδης κίνησις (τῆς φωνῆς ἢ τῶν κινήσεων τοῦ σώματος) κηδεμονεύεται ὑπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς τάξεως. Ἡ καλλιτεχνία ἔχει δύο γονεῖς: τὴν φρενιτιώδη κίνησιν καὶ τὸν ρυθμόν: εἶνε ἕξ ἴσου βακχικὴ ὅσον καὶ ἀπολλωνικὴ. Ἡ καλλιτεχνία εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦτο ἀνήκει εἰς τὴν μικτὴν κλάσιν: ὁ χαρακτήρ αὐτῆς ὡς ἐγκρατείας προέρχεται ἐκ τῆς παρουσίας τοῦ Πέρατος. Ἡ ἐγκράτεια ὁμως ἐπιτυγχάνεται ὅχι διὰ τῆς καταστροφῆς τῆς αὐτοματότητος, ἀλλὰ διὰ τῆς στηρίξεως καὶ ἐνισχύσεως αὐτῆς. Εἰς τὴν καλλιτεχνίαν χρησιμοποιοῦνται καὶ τίθενται ὑπὸ ἔλεγχον τόσον τὰ φυσικὰ αἰσθήματα, τὰ ἄμεσα συναισθήματα, αἱ αὐτόματα κινήσεις ὅσον καὶ ἡ μανία καὶ ἡ ἔμπνευσις.

Τώρα, ἐφ' ὅσον ὁ γράφων γνωρίζει, ποτὲ ὁ Πλάτων δὲν παρομοιάζει ὡς τὰ ἔργα τέχνης πρὸς τὴν δημιουργικὴν ἐνέργειαν τοῦ θεοῦ· καὶ ὅμως αἱ ὁμοιότητες εἶνε παρὰ πολὺ καταφανεῖς ὥστε νὰ τὰς ἀγνοήσῃ κανεὶς. Κατὰ τὴν περιγραφὴν ποὺ δίδει ὁ Τίμαιος ἡ θεία ἐνέργεια τῆς δημιουργίας συνίσταται εἰς τὸ νὰ πληρωθοῦν ἀρμονίας αἱ ἀτακτοὶ κινήσεις τοῦ δεχομένου. Ἡ καλὴ καλλιτεχνία εἶνε μία ἀπομίμησις τῆς διαδικασίας αὐτῆς. Ὅπως ὁ θεὸς δὲν περιεφρόνησε τὸ δεχόμενον, ἀλλὰ, καθὼς τοῦ ἔλειπε κάθε αἴσθημα ἀντιζηλίας, εἶχε τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ἴδῃ νὰ γίνουν ὅλα τὰ πράγματα ὅσον τὸ δυνατὸν καλλίτερα, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ ὁ καλλιτέχνης δὲν περιφρονεῖ τὴν ἀνθρωπίνην ὁρμὴν πρὸς ἀτακτοὺς καὶ ταραχώδεις κινήσεις. Τοῦναντίον, ὅπως ὁ Θεὸς χρησιμοποιεῖ τὰς δυνάμεις ποὺ εἶνε ἐντὸς τοῦ δεχομένου διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὸ ἄριστον, οὕτω καὶ ὁ καλλιτέχνης μεταχειρίζεται τὴν τάσιν μας πρὸς τὴν φρενιτιώδη κίνησιν πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ ἐκιδράσῃ τὸ ὄραϊον. Ἐὰν ἡ δημιουργία εἶνε κατ' ἀρχὴν κατάβασις ἀπὸ τὴν θείαν κατάστασιν, πάλιν ἡ κατάστασις αὕτη ἐπεβάλλετο ὑπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς τελειότητος· οὕτω ἐπίσης καὶ ὁ καλλιτέχνης πλουτίζει τὸν κόσμον διὰ τῶν ἔργων του. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ ὠθήσωμεν παρὰ πολὺ μακρὰν τὴν ἀναλογίαν μεταξὺ ἔργων τέχνης καὶ τῆς θείας δημιουργίας, διότι, ὅπως θὰ ἴδωμεν ἀμέσως, ἄνκαι ὁ καλὸς καλλιτέχνης διευθύνεται ὑπὸ τῆς θεᾶς τῆς ὄραιότητος, δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ λεχθῆ ὅτι δημιουργεῖ ὅ,τι δήποτε· τὸ ὑπ' αὐτοῦ κατασκευαζόμενον δὲν εἶνε παρὰ ἓνα εἶδωλον. Καὶ αὐτοὶ ὅμως οἱ θεοὶ δέχονται νὰ ἀφήσουν κάποιαν ἐλευθερίαν εἰς τὴν καλλιτεχνικὴν ὁρμὴν, κατὰ τὴν στενωτέραν ἔννοιαν κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ καλλιτεχνία ἀντιτίθεται πρὸς τὴν δημιουργίαν. Εἰς τὸν Φαῖδρον (241) γίνεται λόγος ὅτι οἱ θεοὶ προχωροῦν μὲ ἐπίσημα βήματα, ὅπως βλέπομεν αὐτὰ εἰς χορικὰς κινήσεις, καθ' ὃν χρόνον θεωροῦν τὰς καθαρὰς ιδέας. Ἡ μεταφορικὴ ἔκφρασις τοῦ χοροῦ εἶνε κατάλληλος διὰ νὰ δηλώσῃ τὴν θείαν ἐνέργειαν.

Τρεῖς εἶνε οἱ ὅροι τοὺς ὁποίους ἀπαιτεῖ ἡ καλλιτεχνικὴ ὀρθότης: τὸ καλλιτέχνημα πρέπει νὰ εἶνε ἀκριβὴς ἀναπαράστασις τοῦ πρωτοτύπου του· τὸ πρωτότυπόν του πρέπει νὰ εἶνε μία ἀρετὴ ἢ μία κακία· τὸ καλλιτέχνημα ἀνάγκη νὰ ἔχῃ χάριν. Μὲ μίαν λέξιν πρέπει νὰ

εἶνε ἀληθές, καλὸν καὶ νὰ προκαλῆ εὐχαρίστησιν. α) Ἡ σχέσις τοῦ καλλιτεχνήματος πρὸς τὸ πρωτότυπὸν του εἶνε ἢ σχέσις ὁμοιότητος ἢ ἰσότητος. Πρέπει νὰ εἶνε ὅμοιον πρὸς τὸ ἀντικείμενόν του τόσον ἀπὸ ἀπόψεως ποσότητος ὅσον καὶ ἀπὸ ἀπόψεως ποιότητος· πρέπει νὰ ἀποδίδῃ τὰς διαστάσεις τοῦ πρωτοτύπου, τὸν ἀριθμὸν τῶν μερῶν του μὲ τὴν θέσιν ποῦ ἀνήκει εἰς κάθε ἓνα ἀπὸ αὐτὰ καὶ μὲ τὰς ἀμοιβαίας των σχέσεις, μέχρι καὶ αὐτοῦ τοῦ σχήματος καὶ τῶν χρωμάτων τοῦ ἀντικειμένου. Ὁ καλὸς ὁ καλλιτέχνης, κατὰ ταῦτα, ἐλευθερώει τὸν ἑαυτὸν τοῦ ἀπὸ τὰς διαστροφὰς τῆς προοπτικῆς καὶ τῆς ἀποστάσεως, καὶ συλλαμβάνει τὸν συστατικὸν τύπον τοῦ ἀντικειμένου. Αὐτὸ σημαίνει ὁ ὅρος ὅτι τὸ ἔργον τέχνης πρέπει νὰ περιέχῃ ἀλήθειαν.

β) Δὲν εἶνε ὅμως ἀρκετὸν νὰ ἐπιτύχωμεν ἀκρίβειαν εἰς τὴν ἀναπαράστασιν· ὁ καλλιτέχνης πρέπει νὰ ἀναπαραστήσῃ ἐκεῖνα τὰ πράγματα ποῦ εἶνε ὀρθὸν νὰ ἀναπαραστήσῃ. Κάθε πρᾶγμα δὲν εἶνε κατάλληλον πρὸς τοῦτο· ὁ καλλιτέχνης θὰ ἐκλέξῃ μόνον ἐκεῖνα τὰ ἀντικείμενα τὰ ὁποῖα εἶνε καλά. Κάθε καλλιτεχνία εἶνε ἀναπαράστασις· ἢ ζωγραφικὴ ἀναπαριστᾷ ἀντικείμενα, ὁ χορὸς ἀναπαριστᾷ τρόπους καὶ διαθέσεις. Ὁ δραματικὸς π. χ. ποιητὴς δὲν πρέπει ποτὲ νὰ ἐμφανίσῃ τὸν ἄδικον ἄνθρωπον ὡς εὐτυχῆ· ὁ χορευτὴς πρέπει νὰ μᾶς μεταδώτῃ τὴν ψυχικὴν κατάστασιν τῆς ἀνδρείας, ποτὲ τῆς δουλείας· ὁ ποιητὴς πρέπει νὰ ψάλλῃ δύο εἰδῶν ἄσματα: ἓνα διὰ τὸν πόλεμον καὶ ἓνα διὰ τὴν εἰρήνην. Ἔχομεν τὴν ψυχικὴν κατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου ὁ ὁποῖος ὑποφέρει ἀπὸ τὴν δυστυχίαν, καὶ τὴν ψυχικὴν κατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου ὁ ὁποῖος ἐπιβάλλεται εἰς αὐτήν: ἔχομεν δηλαδὴ τὸν ἄνθρωπον ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς ἀναγκαιότητος καὶ τὸν ἄνθρωπον ὡς ἐλεύθερον. Τὰ πολεμικὰ ἄσματα θὰ πρέπει νὰ περιγράφουν τὴν καρτερίαν καὶ τὴν ἀνδρείαν, τὰ τῆς εἰρήνης τὴν μετριοπάθειαν καὶ τὴν χαράν. Ἀντιστοίχως πρὸς ταῦτα καὶ οἱ χοροὶ διαίρουνται εἰς δύο: εἰς εἰρηνικοὺς καὶ εἰς πολεμικοὺς. Οἱ πολεμικοὶ χοροὶ παριστάνουν τρόπους πρὸς ἀποφυγὴν κτυπημάτων, ἐπίσης δὲ καὶ κινήσεις ἐπιθέσεως. «Εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς περιπτώσεις ἢ ἐνέργεια καὶ ἢ ἔντασις τῶν μυόνων εἶνε ὀρθαὶ ὅταν μιμοῦνται τὰ ὠραῖα σώματα καὶ τὰς ψυχὰς εἰς τὰς ὁποίας τὰ περισσότερα τῶν μελῶν τοῦ σώματος φέρονται εὐθέως· τὴν παράστασιν ταύτην τὴν ὀνομάζομεν ὀρθήν, τὴν δὲ ἀντί-

θετον τὴν ἀποδεχόμεθα ὡς μὴ ὀρθήν». (Νόμοι 815 A). Ὁ εἰρηνικός χορός, ἀπ' ἐναντίας, εἶνε ἀνάγκη νὰ παριστάνη τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν κατὰστασιν τῆς εὐημερίας καὶ εἰς τὴν ἀντίστοιχον πρὸς αὐτὴν ψυχικὴν κατὰστασιν τῆς χαρᾶς. Ἐδῶ εἶνε δυνατὸν νὰ γίνουν καὶ δύο ὑποδιαίρεσεις· μία περισσότερον χαρούμενη περιγραφή πού νὰ τονίζῃ τὴν ἀντίθεσιν μεταξύ πολέμου καὶ εἰρήνης καὶ πού ἀρμόζει εἰς τοὺς ἀνθρώπους οἱ ὅποιοι ἀφοῦ διαφύγουν τὰς βασάνους καὶ τοὺς κινδύνους εὐρίσκονται εἰς κάποιαν κατὰστασιν εὐτυχίας· ἡ ἄλλη περισσότερον περὶωρισμένη πού σχετίζεται μᾶλλον πρὸς τὴν διατήρησιν καὶ τὴν ἐπαύξεισιν τῆς εὐτυχίας πού ὑπάρχει ἤδη.

γ) Τὸ ἔργον τέχνης ἀνάγκη νὰ εὐχαριστῇ. Ὁ τρίτος ὅρος δὲν εἶνε συντεταγμένος μὲ τοὺς ἄλλους δύο. Ἡ χάρις δὲν εἶνε ἀνεξάρτητον κριτήριον· καθὼς λέγει ὁ Πλάτων, ἡ ἡδονὴ δὲν εἶνε αἰτία αὐτὴ καθ' ἑαυτήν, ἀλλὰ εἶνε κάτι πού συνοδεύει τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν δύο ἄλλων ὄρων. Προκειμένου περὶ τροφῶν ὅ,τι εἶνε καλὸν διὰ τὴν ὑγείαν εἶνε καὶ εὐχάριστον· καθ' ὅμοιον τρόπον ὅ,τι εἶνε καλλιτεχνικῶς «ὀρθόν» εἶνε καὶ χαρίεν. Ἡ θεωρία κατὰ τὴν ὁποίαν εἰς τὴν ἡδονὴν ὡς τοιαύτην ἔγκειται ἡ καλλιτεχνικὴ ὀρθότης εἶνε ἀνόσιος («οὔτε ἀνεκτὸν οὔτε ὄσιον»· Νόμοι 655 D). Ἡ ἡδονὴ δὲν μᾶς λέγει τίποτε περὶ ἐσωτερικῆς ἀξίας ἀφοῦ δὲν κάμνει διάκρισιν μεταξύ καλοῦ καὶ κακοῦ. Ἡ ἡδονὴ ὅμως εἶνε καλή· ἀλλὰ μόνον ἐκείνη πού πηγάζει ἀπὸ ἔργα τέχνης ὡς τὸ ἀναπόφευκτον συνακολούθημα τῆς ἀληθείας αὐτῶν. Εἶνε ἀνάγκη νὰ ἔχωμεν σαφῆ ἀντίληψιν περὶ τοῦ τί παραδέχεται καὶ τί ἀπορρίπτει ὁ Πλάτων. Δὲν ἔχει ἀντίρρῃσιν τὸ ἔργον τέχνης νὰ προκαλῆ εὐχαρίστησιν, τοῦναντίον μάλιστα, τὸ ἀπαιτεῖ. Ἐχει ἀντίρρῃσιν ὅμως εἰς τὸ νὰ ἀποτελῇ ἡ ἡδονὴ ἀνεξάρτητον ὄρον. Ὁ ἀναγνώστης θὰ ἀναγνωρίσει ἀμέσως τὴν γενικὴν θεωρίαν τοῦ Πλάτωνος πού ἀφορᾷ τὴν σχέσιν τῆς ἡδονῆς πρὸς τὸ ἀγαθόν. Τέλος, τὸ ἔργον τέχνης δὲν πρέπει νὰ εἶνε ἀπλῶς ἀληθές, ὠφέλιμον καὶ εὐχάριστον, ἀλλὰ νὰ εἶνε τοῦτο εἰς μέγαν βαθμόν. Ἡ καλλιτεχνία εἶνε ἀρίστη ἀπομίμησις τοῦ ἀγαθοῦ (Νόμοι 655 B). Μᾶς κάμνουν αὐτόχρομα ἀλγεινὴν ἐντύπωσιν τὰ ὅσα ζητεῖ ὁ Πλάτων ἀπὸ τὴν καλλιτεχνίαν. Ὁ ὅρος πού ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀκρίβειαν τῆς ἀναπαραστάσεως φαίνεται ὡς νὰ περιορίζῃ τὴν ζωγραφικὴν εἰς φωτογραφίαν ἐστερημένην ἀπὸ κάθε φαντασίαν·

ἡ ἀπαίτησις τὰ μονιέλα τοῦ καλλιτέχνου νὰ λαμβάνωνται πάντοτε ἀπὸ τὸν κύκλον τῆς ἀρετῆς φαίνεται ὡς νὰ ὑποτάσῃ ἐντελῶς τὴν καλλιτεχνίαν εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ νὰ στερῇ αὐτὴν ἀπὸ κάθε ἀνεξαρτησίας εἰς τὰς ἀπόψεις της. Χωρὶς νὰ θέλῃ ἐνθυμεῖται κανεὶς ἐκεῖνο ποὺ εἶπεν ὁ André Gide ὅτι περισσότερα ἐγκλήματα διεπράχθησαν ἐναντίον τῆς καλλιτεχνίας ἐν ὄνόματι τῆς ἀρετῆς παρὰ ἐξ οἴουδῆποτε ἄλλου λόγου. Εἰς τὸ ὅλον σχέδιον τοῦ Πλάτωνος ἡ καλλιτεχνία μεταβάλλεται εἰς ὄργανον τῆς πολιτικῆς· ὁ πολιτικὸς ἀπαγορεύει ἔργα τέχνης διὰ λόγους γενικωτέρου συμφέροντος. Μὲ μίαν λέξιν ἀγνοεῖται ἐντελῶς ἡ συμβολὴ τῆς καλλιτεχνίας ὡς ἰδιαιτέρας καὶ ἀνεξαρτήτου λειτουργίας.

Ἡ ἀπάντησις, ἐν μέρει τοῦλάχιστον, εἶνε ὅτι ὁ Πλάτων δὲν ὑποβάλλει τὴν καλλιτεχνίαν εἰς τὴν βάσανον εἰς τὴν ὁποίαν ὑποβάλλονται ἡ γνῶσις καὶ ἡ ἀρετὴ· τονίζει ἀπλῶς τὴν ὀργανικὴν ἐνότητα τῶν τριῶν τούτων λειτουργιῶν. Ἐὰν εἰς τὸν Πλάτωνα, ἡ καλλιτεχνία δὲν εἶνε παρὰ ἠθικότης, καὶ ἡ ἠθικότης ὁμοίως δὲν εἶνε παρὰ καλλιτεχνία· τὸ νὰ εἶνε κανεὶς ἐνάρετος σημαίνει νὰ ἔχῃ ἐσωτερικὴν ἁρμονίαν καὶ χάριν. Ὅμοίως καὶ ἡ ἀπαίτησις ἀληθείας εἰς τὴν ἀναπαράστασιν δὲν εἶνε κατὰ τελευταῖον λόγον παρὰ μίαν ἀπαίτησις καλαισθητικῶν ἀξιῶν. Ἐνα ἀντικείμενον εἶνε πραγματικὸν μόνον κατὰ τὸ μέτρον ποὺ ἐνσωματώνει ἐν ἑαυτῷ ἀναλογίαν καὶ ἁρμονίαν· ἡ ἀλήθεια εἰς ἓνα ἔργον τέχνης συνίσταται εἰς τὸ νὰ φέρῃ ζωηρῶς εἰς τὴν μνήμην μας τὸ ὑπόδειγμα. Τὸ πραγματικὸν ὅμως ὑπόδειγμα δὲν εὑρίσκεται εἰς τὸ πρόσωπον τῶν ἀντικειμένων καὶ δὲν συλλαμβάνεται διὰ φωτογραφικῆς, οὕτως εἰπεῖν, ἀντιλήψεως. Ἡ ἐμφάνισις παραμορφώνει καὶ ἀποκρύπτει τὴν ἀλήθειαν· ὁ καλλιτέχνης γίνεται πάλιν κάτοχος αὐτῆς· μὲ τὸ νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν διὰ τῆς φαντασίας θέαν. Ἡ ὠραιότης κατὰ ταῦτα εἶνε κατὰ τελευταῖον λόγον, ἔὰν ὄχι ἀμέσως, τὸ κριτήριον τῆς καλλιτεχνικῆς ὀρθότητος. Ὁ Πλάτων καταφεύγει εἰς τὴν ἀλήθειαν καὶ εἰς τὴν ἀρετὴν ὡς κριτήρια μόνον καὶ μόνον διότι θεωρεῖ ὅτι τὰ δύο αὐτὰ εἶνε ἐκδηλώσεις τοῦ ὠραίου.

Ἄν καὶ αἱ ἀνωτέρω σκέψεις ἐλαττώνουν κατὰ τι ὅ,τι τὸ τραπὸν ὑπάρχει εἰς τὴν ἀποψιν τοῦ Πλάτωνος, δὲν τὸ παραμερίζουν ὅμως ἐντελῶς. Θὰ προχωρήσωμεν πέραν τῶν ἐνσυνειδήτων προθέσεων τοῦ

Πλάτωνος καὶ θὰ προσπαθήσωμεν νὰ ἀποχωρίσωμεν ἐπιμελῶς ὅλα ἐκεῖνα τὰ ὅποια σιωπηρῶς περιλαμβάνει ἡ θεωρία τοῦ Πλάτωνος ἀπὸ ὅσα ὀητῶς οὗτος ὑποστηρίζει, παραδεχόμενοι ὅμως συγχρόνως ὅτι ἐνδεχόμενον αὐτὸς οὗτος ὁ Πλάτων νὰ μὴ εἶχε ἀντίληψιν τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν. Αἱ θεωρίαι περὶ τέχνης εἶνε δυνατόν νὰ διαιρεθοῦν εἰς δύο σχολάς: ἡ μία σχολὴ τονίζει τὴν διαίρεσιν μεταξὺ τῆς καλλιτεχνίας ἀφ' ἑνὸς καὶ τῶν πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν ἀντιλήψεων ἀφ' ἑτέρου· ἡ ἄλλη τονίζει τὴν ἀμοιβαίαν ἐξάρτησιν μεταξὺ αὐτῶν. Ἡ μὴ πλατωνικὴ σχολὴ θεωρεῖ τὴν καλλιτεχνικὴν θεάν ὡς ἀποτελουμένην ἀποκλειστικῶς ἀπὸ καθαρὰν ἀμεσότητα, ἀπηλλαγμένην ἀπὸ κάθε πνευματικὸν περιεχόμενον· ἡ πλατωνικὴ σχολὴ θεωρεῖ τὴν ἀμεσότητα ὡς τὸν φορέα τοῦ νοήματος. Ἡ ἀλήθεια ἐκφράζει τὸν ὄρον ἐκεῖνον, κατὰ τὸν ὅποιον ἡ ὀρθότης εἰς τὴν καλλιτεχνίαν θὰ πρέπει νὰ ἔχη ὡς μέτρον τὸ βάθος τῆς ἀντιλήψεως. Πλὴν τούτου ἡ μία σχολὴ ὀρίζει τὴν καλλιτεχνίαν ὡς παιδιάν, ὡς ἄμεσον εὐχαρίστησιν, ὡς μίαν φυγὴν ἀπὸ τὴν ζωὴν καὶ ἀπὸ τὰς ἀξίας τῆς· ἡ Πλατωνικὴ σχολὴ ἀντιλαμβάνεται τὴν καλλιτεχνίαν ὡς κατὰ τὸ σοβαρὸν, ὡς μέρος τῆς ζωῆς καὶ ὡς κατὰ συνεχόμενον πρὸς τὴν διαδικασίαν τῆς ζωῆς καὶ πρὸς τὰς ἀξίας αὐτῆς. Ὁ καλλιτέχνης δὲν πρόκειται ἀπλῶς νὰ διασκεδάσῃ, ἀλλ' ἐπιζητεῖ τὸ καλόν· ἀσχολεῖται μὲ κοσμικὰς ἀξίας. Τὸ ὄραϊον μὲ τὸ ὅποιον ἀσχολεῖται δὲν εἶνε μία ὑποκειμενικὴ κατάστασις, ἀλλὰ μία μεταφυσικὴ ἀρχὴ ἰσοδύναμος πρὸς τὸ ἀγαθόν, ἂν ὅχι αὐτὸ τοῦτο τὸ ἀγαθόν. Κατὰ τὴν πλατωνικὴν σχολὴν ἡ καλλιτεχνία γεννᾶται ἀπὸ τὴν πίστιν καὶ ἐκφράζει αὐτήν. Λίαν σημαντικὸν εἶνε τὸ γεγονὸς ὅτι διὰ τὸν κοινὸν νοῦν, ἡ λέξις πίστις χρησιμεύει διὰ νὰ ἐκδηλώσῃ τόσον τὴν κρίσιν ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀλήθειαν ὅσον καὶ τὴν ἠθικὴν πεποίθησιν. Καὶ ὑπὸ αὐτὴν τὴν ἔννοιαν λέγομεν ὅτι ἡ καλλιτεχνία πηγάζει ἀπὸ τὴν πίστιν. Δὲν εἶνε βεβαίως ἀνάγκη νὰ προσθέσωμεν ὅτι μία τοιαύτη πίστις δὲν διατυποῦται ἐννοιολογικῶς, ἀλλὰ εἶνε πεποίθησις, τὴν ὅποιαν αἰσθανόμεθα. Ἡ καλλιτεχνία, κατὰ ταῦτα, εἶνε πρωτίστως καὶ οὐσιωδῶς θρησκευτικὴ, ἀφοῦ πηγάζει ἀπὸ μίαν πεποίθησιν, τὴν ὅποιαν αἰσθανόμεθα καὶ ποὺ ἀφορᾷ τὴν γενικὴν φύσιν τῶν πραγμάτων.

Ἡ ὑψηλὴ καλλιτεχνία τῶν Ἀθηναίων εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Πλάτωνος

νος ἦτο ἀναντιρρήτως θρησκευτικὴ κατὰ τὴν οὐσίαν τῆς· ὁ Παρθενὼν καὶ ὅλα τὰ ἀγάλματα κατεσκευάσθησαν διὰ τὴν λατρείαν τῶν θεῶν. Ἡ ἀθηναϊκὴ τέχνη εἶνε ἀχώριστος ἀπὸ τὴν ἀθηναϊκὴν παράδοσιν περὶ τῆς ἐναρέτου ζωῆς· δὲν εἶνε παρὰ μία εἰδικὴ ἔκφρασις τῆς ἀντιλήψεως τῶν Ἑλλήνων περὶ τοῦ σύμπαντος—δηλ. τῆς φιλοσοφίας τῶν Ἑλλήνων, ὅχι βεβαίως ὅπως διατυποῦται αὕτη εἰς τὰ συστήματα, ἀλλ' ὅπως αὕτη περιλαμβάνεται εἰς τὸν τρόπον τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἐργασίας τῶν Ἑλλήνων. Αἱ τραγωδίαὶ δὲν ἐπραγματεύοντο περὶ τῶν ἀνθρώπων ὡς τυχαίων ἀτόμων εὕρισκομένων εἰς τυχαίας περιστάσεις τῆς ζωῆς· ἐπραγματεύοντο περὶ τοῦ ἀνθρώπου ὅπως οὗτος εὕρισκετο ἀντιμέτωπος πρὸς τὴν εἰμαρμένην. Ἡ ἑλληνικὴ τραγωδία ἔβλεπε τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸ μέσον τῶν κοσμικῶν δυνάμεων, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ μεγαλότερον μέρος τῶν νεωτέρων δραμάτων, τὰ ὅποια πραγματεύονται περὶ τῶν ἀνθρωπίνων ὄντων ὡς ἀμέσων φαινομένων εἰς τὰς ἀμέσους αὐτῶν σχέσεις. Τὸ ζήτημα εἶνε ἐὰν ὁ Πλάτων ἦτο δικαιολογημένος νὰ ἐξαγάγῃ ἀπὸ μόνην τὴν ἑλληνικὴν τέχνην συμπεράσματα ὡς πρὸς τὴν ὅλην καλλιτεχνίαν· ὅλη ἢ ὑψηλὴ καλλιτεχνία δὲν τρέφεται ἀπὸ πεποιθήσεως ποὺ σχετίζονται πρὸς τὰ ἀνώτατα καὶ τελειοτάτα πράγματα, καὶ δὲν πρόκειται νὰ εἶνε ἀναμνήσεις μιᾶς ἀντιλήψεως περὶ τῆς ἐν τῇ φύσει τάξεως ποὺ μόνον τὴν αἰσθανόμεθα.

Εἶπομεν ὅτι διὰ τὸν Πλάτωνα, ἡ καλλιτεχνία εἶνε ἡ ἀκριβὴς ἀναπαράστασις τοῦ χαρακτῆρος τῶν πραγμάτων. Ὡς γνωστὸν ὅμως δὲν ὑπάρχει ἄλλη πραγματικὴ γνῶσις τῶν πραγμάτων ἐκτὸς ἀπὸ τὴν γνῶσιν τῶν ἰδεῶν τὰς ὁποίας ταῦτα ἐνσωματώνουν. Ἡ καλλιτεχνία εἶνε ἔλλογος πείρα. «Δὲν εἶνε ἀλήθεια ἐπίσης ὅτι ἐὰν ὑπάρχουν ὁμοιώματα γραμμάτων ὅπως ταῦτα ἀντικατοπτρίζονται ἐντὸς τοῦ ὕδατος ἢ ἐντὸς κατόπτρου, δὲν θὰ γνωρίσωμεν ποτὲ αὐτὰ ἐνόσω δὲν γνωρίσωμεν τὰ πρωτότυπα, — ἢ δὲ τοιαύτη γνῶσις ἀνήκει εἰς τὴν αὐτὴν τέχνην καὶ μελέτην;» «Ἀσφαλῶς». «Τότε, μὰ τοὺς θεούς, δὲν ἔχω δίκαιον νὰ λέγω ὅτι διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ποτὲ δὲν θὰ εἴμεθα ἀληθινοὶ μουσικοί, . . . ἐνόσω δὲν γίνωμεν ἱκανοὶ νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὰς ἰδέας τῆς σωφροσύνης, ἀνδρείας, ἐλευθεριότητος καὶ μεγαλοψυχίας, ὡς καὶ ὅλα τὰ συγγενῆ πρὸς αὐτὰ καθὼς καὶ τὰ ἐναντία των, καθ' ὅλους

τοῦ; συνδυασμοὺς οἱ ὅποιοι τὰ περιέχουν καὶ τὰ ἀποδίδουν, καὶ νὰ ἐννοήσωμεν αὐτὰ καὶ τὰς εἰκόνας τῶν ὅπουδήποτε καὶ ἂν τὰς συναντήσωμεν;» (Πολιτεία 402 Β. C.)

Ἐπὶ τοῦ χωρίου ποῦ ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω εἶνε δυνατὸν νὰ διατυπώσωμεν ἀρκετὰς παρατηρήσεις. Δὲν μᾶς εἶνε δυνατὸν νὰ γνωρίσωμεν τὰς εἰκόνας ἐνόσω δὲν γνωρίζομεν τὰς ιδέας τῶν ὁποίων αὐταὶ εἶνε τὰ ὁμοιώματα. Ἡ καλαισθητικὴ ἀντίληψις εἶνε καὶ ἀντίληψις τοῦ γενικοῦ ὅπως ἐνσωματοῦται τοῦτο εἰς τὰ πράγματα, ἢ ἄλλως ἀντίληψις τῶν πραγμάτων ὅπως ταῦτα ἐκφράζονται διὰ τῶν ιδεῶν αὐτῶν. Οὕτω λοιπὸν ἡ καλλιτεχνία εἶνε ἐν πάσῃ περιπτώσει θεὰ τῶν ιδεῶν· ἕνα ἔργον τέχνης ἔχει ὀρθότητα καθόσον καὶ ἐφ' ὅσον ἀποδίδει ἕνα ὑπόδειγμα διὰ μέσου ἄλλου τινὸς πράγματος. Ὁ τρόπος δὲ τοῦ ἀντιλαμβάνεσθαι τοῦ καλλιτέχνου περιβάλλεται ἀπὸ ἕνα καθολικὸν νόημα· τὸ δὲ νόημα τὸ ὁποῖον οὕτω μεταδίδεται δὲν εἶνε τυχαῖον ἀλλ' ὀργανωμένον, καὶ τοῦτο διότι ὁ καλλιτέχνης ἔχει γνῶσιν τῶν ιδεῶν ὡς ὀργανωμένων εἰς σύστημα. Ἡ ἀμοιβαία σχέσις ποῦ ὑπάρχει μεταξὺ ιδεῶν καὶ μεταξὺ κόσμων ιδεῶν ἀποτελεῖ καὶ τὴν αἰτίαν τῆς ἀμοιβαίας σχέσεως μεταξὺ τῶν καλῶν τεχνῶν. Ὁ Πλάτων δὲν θεωρεῖ ὅτι αἱ καλαὶ τέχναι εἶνε κεχωρισμέναι ἐνέργειαι ἀλλὰ βλέπει αὐτὰς ὡς ἠνωμένας εἰς μίαν ὀργανικὴν Τέχνην. Οὕτω ἐπὶ παραδείγματι, δὲν παραδέχεται νὰ ἀποχωρίζεται ἡ μελωδία ἀπὸ τὴν ποίησιν, καὶ ὁ χορὸς ἀπὸ τὰ δύο. (Νόμοι 669 Ε). Ὁ ῥυθμὸς τοῦ χοροῦ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν ῥυθμὸν τῆς μουσικῆς, ἢ δὲ μουσικὴ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν ποίησιν. Χορὸς, μουσικὴ, ποίησις δὲν εἶνε παρὰ στοιχεῖα μιᾶς ὀρισμένης ἐνεργείας· ἐπὶ παραδείγματι ἡ χρῆσις τῆς κιθάρας χωρὶς τὴν συνοδείαν τοῦ χοροῦ καὶ τοῦ ἔγματος χαρακτηρίζεται ὑπ' αὐτοῦ ὡς ἐνδειξις «πολλῆς ἀγροικίας» (Νόμοι 669 Ε). Δὲν διασαφηνίζεται ὅμως ἐὰν εἰς τὴν εἰότητα αὐτὴν εἰσέρχεται καὶ ἡ ζωγραφικὴ καὶ ἡ γλυπτικὴ.

Ἐκτὸς τούτου, ὁ καλλιτέχνης νοεῖ τὰς ιδέας μαζὶ μὲ τὰ ἀντίθετά των· τὸ ὁποῖον σημαίνει ὅτι ὁ καλλιτέχνης δὲν εἶνε εἰς θέσιν νὰ δημιουργήσῃ καλὰ ἔργα ἐὰν δὲν γνωρίζῃ τὰ κακά. Ἐν συνόψει λέγομεν ὅτι ἡ καλλιτεχνικὴ ἀντίληψις εἶνε γνῶσις τῆς ὅλης συστάσεως τῶν ιδεῶν καὶ τῶν ἀνιθέτων τῶν ὅπως ταῦτα ἀντικατοπτρίζονται εἰς τὸν κόσμον τῶν φαινομένων. Εἶνε ἡ κατανόησις τῆς τάξεως

διὰ τῆς συγκεκριμένης αὐτῆς ἐνσωματώσεως. Τέλος, ἡ γνῶσις τῶν ὁμοιωμάτων ἀνήκει εἰς τὴν αὐτὴν μελέτην εἰς τὴν ὁποῖαν καὶ ἡ γνῶσις τῶν πρωτοτύπων, τὸ ὁποῖον σημαίνει, ὅτι ἡ καλλιτεχνικὴ ἀντίληψις ἀποτελεῖ ἐν συνεχῆς μὲ τὴν ὅλην γνῶσιν· ἀποτελεῖ δηλαδή μίαν κατωτέραν βαθμίδα ἀπὸ τὸν Λόγον εἰς τὴν μίαν καὶ ἐνιαίαν κλίμακα τῆς γνώσεως. Ὅπως τὰ συγκεκριμένα ἀντικείμενα εἶνε ἀντανάκλασις τῶν ἰδεῶν, οὕτω καὶ αἱ ἰδέαι εἶνε ἀντανάκλασις τοῦ παγκοσμίου ὡραίου. Βλέπομεν λοιπὸν ὅτι, κατὰ τελευταῖον λόγον, ἡ καλλιτεχνία εἶνε ἀπομίμησις τοῦ ὡραίου (Νόμοι 668 Β).

Τώρα εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ ἐρμηνεύσωμεν ἐκ νέου τὴν ἔννοιαν τῆς ὀρθότητος ὑπὸ τὸ φῶς τῶν σκέψεων ποὺ ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρω. Ἄς λάβωμεν πρῶτον τὸ αἶτημα ὅτι τὸ καλλιτέχνημα πρέπει νὰ ἔχη ἀλήθειαν. Ἡ ἀλήθεια ἐνὸς ἀντικειμένου εἶνε ἡ ἰδέα του· ἀκρίβεια δὲ εἰς τὴν ἀναπαράστασιν σημαίνει τὴν ἀπόδοσιν ἐκείνων τῶν σημείων τὰ ὁποῖα εἰς τὸ πρωτότυπον καθιστοῦν φανεράν τὴν ἰδέαν του. Τὸ τοιοῦτον δὲν σημαίνει μίαν φωτογραφικὴν ἐπανάληψιν ὅλων ἀνεξαιρέτως τῶν σημείων. Τὸ συγκεκριμένον ἀντικείμενον εἶνε μίγμα ἀπὸ ἀναγκαιότητα καὶ τύχην· ὁ καλλιτέχνης παραλείπει τὸ τυχαῖον καὶ συγκεντρώνει τὴν προσοχὴν εἰς τὰ χαρακτηριστικὰ ἐκεῖνα ποὺ εἶνε οὐσιώδη. Ἡ ἄς ἐξετάσωμεν τὸ κριτήριον τῆς ἀρετῆς. Τὸ κριτήριον τοῦτο δυνατόν νὰ φανῆ ὅτι ἐπιβάλλει τεχνитоὺς περιορισμοὺς ἐπὶ τοῦ ποιητοῦ μὲ τὸ νὰ ἀπαιτῆ ἀπ' αὐτὸν νὰ ὑποδεικνύῃ μίαν ἠθικὴν καὶ ἐκεῖνο ποὺ εἶνε ἀκόμη χειρότερον, νὰ ἀγνοῆ τὸ μεγαλείτερον τμῆμα τῆς πραγματικότητος ἐπειδὴ εἶνε κακόν. Ὁ Πλάτων ὅμως, ἀπὸ τῆς ἀπόψεώς του τοῦλάχιστον, εἶνε ρεαλιστῆς εἰς τὴν καλλιτεχνίαν. Τὸ ὅλον ζήτημα ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ τί εἶνε ἡ πραγματικότης. Ἡ πραγματικότης ἐνὸς ἀντικειμένου εὐρίσκεται ὅχι εἰς τὴν παροῦσαν του κατάστασιν ἀλλ' εἰς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐπιθυμεῖ καὶ τείνει νὰ εἶνε. Ἡ παροῦσα του κατάστασις δὲν εἶνε παρὰ μία παροδικὴ φάσις, ἐνῶ ἡ ἰδέα ἐνὸς πράγματος εἶνε κατὰ τὸ διαρκές· ἐξ οὗ ἔπεται ὅτι ἕνας καλλιτέχνης τῆς νατουραλιστικῆς σχολῆς δὲν κατορθώνει νὰ ἀποδώσῃ τὴν πραγματικότητα διότι τὸ νὰ ζωγραφίσῃ κανεὶς ἕνα ὑπάρχον ἀντικείμενον σημαίνει νὰ ζωγραφίσῃ ἕνα εἶδωλον (κατὰ τὸ μὴ πραγματικόν). Εἰς δὲ τὴν θεωρίαν ἐκείνην κατὰ τὴν ὁποῖαν ἡ ἀληθὴς φύσις ἐνὸς πράγματος

εἶνε τὸ ἰδανικόν, συμπίπτουν καὶ συγχωνεύονται εἰς ἓν τὰ δύο κριτήρια τοῦ ἀληθοῦς καὶ τῆς ἀρετῆς.

Τώρα θὰ ἐξετάσωμεν κάπως λεπτομερέστερον κατὰ ποῖον τρόπον ὁ ποιητὴς ἀντιλαμβάνεται τὰς ἰδέας καὶ κατὰ τελευταῖον λόγον τὸ ὡραῖον ὡς τοιοῦτον. Ὅτι ἔχει κάποιαν ἀντίληψιν περὶ αὐτῶν εἶνε φανερόν ἐκ τῶν ἀνωτέρω· εἶνε ὅμως αὕτη διάφορος ἀπὸ τὴν φιλοσοφικὴν ἀντίληψιν. Ὁ ποιητὴς συλλαμβάνει τὸ ὡραῖον διὰ τῶν αἰσθήσεων, εἰς τὰς ἐνσωματώσεις του, καὶ ὄχι ὅπως εἶνε τοῦτο καθ' ἑαυτό. Παραδείγ. χάριν, ἔχει μίαν ἄμεσον βεβαιότητα ὅτι ἡ συγκεκριμένη αὐτῆ σκηνὴ εἶνε ὡραία χωρὶς νὰ ἔχη διατυπώση εἰς τὸν ἑαυτὸν του κανὲν κριτήριον καὶ μέτρον ὡραιότητος. Ἡ βεβαιότης του δὲν προέρχεται ἀπὸ τὴν σκέψιν· ἔχει ἀναγνώρησιν χωρὶς νὰ ἔχει ἀνάμνησιν (πρβλ. Μένων 99 D ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀρετήν). Τί λοιπὸν καθιστᾷ τὸν ποιητὴν ἱκανὸν νὰ ἀναγνωρίζῃ τὴν ὡραιότητα; Θεῖα ἔμπνευσις ἀπαντᾷ ὁ Πλάτων. Κανεὶς δὲν εἶνε εἰς θέσιν νὰ παραγάγῃ ποίησιν πού νὰ διαρκέσῃ μόνον διὰ τῆς τέχνης, ἢ ἐφ' ὅσον ἔχει τὰς φρένας του· ὁ ποιητὴς εἶνε ἔμπνευσμένος, μαινόμενος, κατεχόμενος ὑπὸ τῶν θεῶν (Φαῖδρος 245 A). Τί θέλει νὰ εἰπῇ ὁ Πλάτων μὲ τὴν λέξιν *μανία* ἢ ἐνθουσιασμός; Θὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ ἐνθουσιασμός ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν ἀληθῆ δόξαν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν νοῦν, ἢ τὸ λογικόν, εἰς τὴν κλίμακα τῆς γνώσεως. Τὸ πρόβλημα εἶνε γενικώτερον, ἀφοῦ περιλαμβάνει ἕξ ἴσου καὶ τὴν ἠθικὴν γνῶσιν. Οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες διαχειρίζονται τὰς ὑποθέσεις τῆς πολιτείας ἐπιτυχῶς χωρὶς νὰ ἔχουν σκεφθῆ καὶ καταλήξῃ ἐνδομύχως εἰς καμμίαν θεωρίαν περὶ τῆς ἐναρέτου ζωῆς, ἀφοῦ δὲν εἶνε εἰς θέσιν νὰ μεταβιβάσουν τὴν γνῶσιν των εἰς τὰ τέκνα των. Οἱ πολιτικοί, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, δὲν καταλήγουν εἰς τὰ συμπεράσματα των κατόπιν σκέψεως ἐπὶ τῇ βάσει πρώτων ἀρχῶν· ἔχουν ἓνα εἶδος διαισθήσεως ἢ ὀσφρήσεως δι' ἐκεῖνο πού εἶνε τὸ καλλίτερον· ἢ ὅπως λέγει ὁ Πλάτων ἔμπνέονται ὑπὸ τοῦ θεοῦ. Μὲ μίαν λέξιν ὁ ποιητὴς γνωρίζει ὅτι τὸ συγκεκριμένον τοῦτο ἀντικείμενον εἶνε ὡραῖον χωρὶς νὰ ἔχη ἔμπρὸς εἰς τὸ πνεῦμα του τὸ ἀφηρημένον ὑπόδειγμα τῆς ὡραιότητος· ὁ πολιτικὸς γνωρίζει ὅτι ἡ πορεία αὐτῆ εἶνε ἡ ὀρθὴ χωρὶς νὰ ἔχη ἔμπρὸς εἰς τὸ πνεῦμα του τὴν ἰδέαν τοῦ ὀρθοῦ (ἀγαθοῦ). Αὐτὸ εἶνε ἡ ἀληθῆς δόξα· εἶνε ἀληθές, διότι,

ὅπως λέγει ὁ Πλάτων (Μένων 99 C), ἐπιτυγχάνει πολλά καὶ μεγάλα πράγματα γίνονται δι' αὐτῆς. Εἶνε ὅμως ἀπλή δόξα καὶ ὄχι γνῶσις. εἶνε πεποίθησις ὅτι κάτι τι ἔχει οὕτω, χωρὶς τὴν γνῶσιν διατὶ ἔχει οὕτω: εἶνε πεποίθησις «ἄνευ λόγου».

Τὰ ἀνθρώπινα ὄντα ἔχουν, κατὰ ταῦτα, ἓνα τρόπον διὰ νὰ ἀποκτήσουν ἀληθινὰς πεποιθήσεις ἐν σχέσει πρὸς ζητήματα καλαισθητικῆς καὶ ἠθικῆς ἀξίας, πού δὲν εἶνε ὁ τρόπος τοῦ νοῦ (λόγου) (Μένων 99 D). Θὰ ἦτο δυνατόν νὰ τὸν ἀποκαλέσωμεν φαντασίαν· ὁ Πλάτων τὸν ἀποκαλεῖ ἔμπνευσιν. Καὶ οἱ δύο ὅροι πιστοποιοῦν τὸ γεγονός ὅτι δὲν ὑπάρχει καθωρισμένη τεχνικὴ διὰ νὰ ἀποκτήσῃ κανεὶς νέαν καὶ πρωτότυπον ἀντίληψιν· δὲν ὑπολείπεται ἄλλο παρὰ νὰ περιμένῃ κανεὶς καὶ νὰ εἶνε ἕτοιμος ὅταν θὰ ἔλθῃ αὕτη. Τὸ νὰ κατέχεται κανεὶς ἀπὸ τοὺς θεοὺς σημαίνει νὰ διάκειται παθητικῶς· ἢ ἔμπνευσις θὰ ἔλθῃ ἢ δὲν θὰ ἔλθῃ. Ὁ τύπος οὗτος τῆς γνώσεως εἶνε ἀ-λογικὸς καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ὅτι αὐτὸ τοῦτο τὸ περιεχόμενον τῆς ἔμπνεύσεως εἶνε μὴ ἐννοιολογικόν. Ὁ ἔμπνευσμένος ποιητὴς δὲν γνωρίζει τί λέγει (Μένων 99 C, D). Διότι, δυνατόν μὲν νὰ εἶμαι ἱκανὸς νὰ ἀναγνωρίσω ὅτι μία δεδομένη ὀρχηστικὴ κίνησις εἶνε ἢ δὲν εἶνε ῥυθμικὴ καὶ τοῦτο χωρὶς ποσῶς νὰ πλανηθῶ, καὶ ὅμως ταυτοχρόνως νὰ εἶμαι ἐντελῶς ἀνίκανος νὰ δώσω οἰονδήποτε ὄρισμόν ἢ ἐξήγησιν τοῦ ῥυθμοῦ. Τὰς ιδέας, καὶ αὐτὴν τὴν ὠραιότητα, τὰς αἰσθανόμεθα, δὲν τὰς ἐννοοῦμεν διὰ τοῦ λόγου. Ὁ ἐνθουσιασμός εἶνε νόησις τοῦ ὠραίου διὰ τοῦ αἰσθήματος· εἶνε δὲ νόησις πού ἐκφράζεται κατακλήλως διὰ τῶν μύθων, διὰ τῶν ἔργων τέχνης, ἢ ἀμέσως διὰ τῆς συμπεριφορᾶς εἰς τὴν ζωὴν.

Εἰς τὴν σειρὰν ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου ἡ ἀληθὴς δόξα, δηλαδὴ ἡ διὰ τῆς φαντασίας ἀντίληψις, ἔρχεται πρώτη, ἔπειτα δὲ ἡ λογικὴ. Ὑπάρχει κατὰ πρῶτον τὸ στάδιον ὅπου ἔχομεν μίαν ιδέαν, ἀκολουθεῖ δὲ τὸ στάδιον ὅπου ἀποδεικνύομεν αὐτήν. Ἀρχίζομεν μὲ μίαν πεποίθησιν (πιστεύομεν δηλαδὴ κάτι τι) καὶ κατόπιν ἐρχόμεθα εἰς τὴν ἀνάλυσίν της, τὴν βασανίζομεν καὶ τὴν ἐπιβεβαιοῦμεν. Ἡ ἀληθὴς δόξα καὶ ἡ λογικὴ ἀλληλοβοηθοῦνται. Ἡ ἀληθὴς δόξα δίδει εἰς τὴν λογικὴν τὰ ὑλικά της· συνεισφέρει τὰς ἀντιλήψεις πού δὲν εἶνε εἰς θέσιν νὰ διατυπώσῃ ἢ λογικὴ. Οὕτω ἡ ἔλλογος γνῶσις γεννᾶται καὶ ἀναπτύσσεται.

σεται ἀπὸ τὴν ἀληθῆ δόξαν· ἡ θεωρία ἔρχεται ἀπὸ τὸν μῦθον, ἡ λογικὴ ὁμῶς εἶνε ἡ δύναμις ποὺ προσδίδει σταθερότητα εἰς τὴν δόξαν· ἡ λογικὴ παρέχει τὸν δεσμὸν τῆς αἰτίας διὰ τοῦ ὁποίου ἡ δόξα εἶνε συνδεδεμένη πρὸς τὴν ψυχὴν. Ὅταν γνωρίζω διατί ἡ πεποιθήσις μου εἶνε ἀληθῆς, τότε ἡ πεποιθήσις μου εἶνε σταθερά. Ἄλλως, αἱ δόξαι διαρρέουν ὅπως αἱ εἰκόνες τοῦ Δαιδάλου. Ὁ ἐνθουσιασμὸς κρούνει, καταπίπτει· ἡ ἀποκάλυψις χάνει τὴν αὐθεντικότητά της· αἱ προσηλυτίσεις παύουν. Αἱ πεποιθήσεις ποὺ μόνον τὰς αἰσθανόμεθα εἶνε φευγαλέα πράγματα ἐν ὧσιν δὲν θεμελιούνται ἐπὶ τῆς λογικῆς.

Ἐχομεν οὕτω τὴν ἀμοιβαίαν ἐπ' ἀλλήλων ἐνέργειαν τοῦ καὶ ἐνθουσιασμοῦ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς γνώσεως. Ὁ ἐνθουσιασμὸς εἶνε μιὰ ματιὰ εἰς τὴν ἀλήθειαν ποὺ γίνεται μὲ ἓνα πῆδημα τῆς φαντασίας — μιὰ ματιὰ διὰ μέσου συμβόλων, διὰ τοῦ μύθου, εἰς τὴν συγκεχυμένην ἀμεσότητα τοῦ αἰσθήματος. Τὸ αἶσθημα ἄνκαι συγκεχυμένον εἶνε ἡ αἰτία τῆς πεποιθήσεως. Ἡ πηγὴ τῆς πίστεως εἶνε ἁ - λογικὴ. Τὸ λογικὸν ξεκαθαρίζει τὴν ματιὰ, φέρει εἰς φῶς τὰ περιεχόμενα τοῦ μύθου, βασανίζει καὶ σταθεροποιεῖ τὴν πίστην. Τὰ ἀνθρώπινα ὄντα δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἀνέλθουν εἰς τὸν λόγον χωρὶς προηγουμένως νὰ διέλθουν διὰ τοῦ σταδίου τῆς δόξης. Ὁ ἐνθουσιασμὸς εἶνε ἀπαραίτητως ἀναγκαία βαθμὶς εἰς τὴν γνώσιν. Ἡ μέθοδος τῆς ἀγωγῆς εἰς τὴν ἰδεώδη πολιτείαν ἀκολουθεῖ τὴν συνεχῆ γραμμὴν ἀπὸ τῆς δόξης πρὸς τὸν λόγον. Ἡ καλαισθητικὴ ἀγωγή συνίσταται εἰς τὸ νὰ διδαχθοῦν τὰ παιδιὰ νὰ εὐρίσκουν εὐχαρίστησιν εἰς τὰ ὄραια πράγματα καὶ νὰ ἀποστρέφονται τὰ ἄσχημα πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ λόγου, ἡ δὲ ἠθικὴ ἀγωγή εἰς τὸ νὰ διδαχθοῦν νὰ ἀρέσκονται εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ νὰ ἀπαιχθάνονται τὸ κακόν. Τὸ πρῶτον βῆμα, κατὰ ταῦτα, εἶνε μιὰ συναισθηματικὴ προσαρμογὴ εἰς τὰς ἀξίας. «Ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ λόγος, ὁ οὕτω τραφεὶς ἄνθρωπος πρῶτος θὰ δεχθῆ αὐτὸν εὐχαρίστως, διότι ἀπὸ τὴν σχέσιν αὐτὴν θὰ τὸν γνωρίζει ἤδη» (Πολιτεία 402 A). Ἡ δὲ ἀρετὴ συνίσταται εἰς τὴν ἁρμονίαν μεταξὺ ἐκείνου ποὺ ἐπιτάσσει ὁ λόγος καὶ τῶν συναισθημάτων ποὺ ἔχουν ἤδη σχηματισθῆ (Νόμοι 653 B). Ἡ ἠθικὴ, κατὰ ταῦτα, ἀγαθότης δὲν εἶνε ἡ ὑπέρβασις τῆς ἀμέσου ἀντιλήψεως ὑπὸ τοῦ λόγου, ἀλλ' ἡ ἐγώσις τῶν δύο εἰς ἓν. Ὁ Πλάτων μολαταῦτα θεωρεῖ ὅτι εἶνε εὐτυχῆς ὁ